

משתני רקע וידע העברית בקרב עולים ותיקים

דוברי רוסית בישראל

איריס אלפי-שבתאי ודורית רביד

העולים ששימשו נושא למחקרנו משולבים היטב בישראל, ואיכותם גבוהה מבחינה אקדמית, לשונית, כלכלית ותרבותית. הם שואפים לשמר את השפה הרוסית ותרבותה ולהנחילן לילדיהם, לצד השתלבות בחברה הישראלית. מבחינת השליטה בידוע, הקטגוריה הקשה ביותר להפנמה לדוברי רוסית, נמצא שלגיל ההגעה של הנבדק לישראל יש השפעה קריטית. למשתני הרקע (מין, השכלה, זמן שהות בישראל וידע שפות נוספות) אין השפעה על ידע היידוע, אך הערכה עצמית גבוהה של ידע ברוסית נמצאה במתאם להצלחה במשפטי היידוע בעברית.

מטרת המחקר

למעלה מעשור שנים חלפו מאז הגיע גל העלייה הגדול של שנות ה-90 מברית המועצות לשעבר לישראל. מחקרים רבים עמדו על משתני רקע שונים אצל העולים במהלך שנות קליטתם הראשונות, אולם עד כה לא נבדק ידע העברית ולא נחקרו גורמי רקע לשוניים וסוציו-לשוניים בקרב עולים ותיקים דוברי רוסית החיים בישראל שמונה שנים ויותר. מחקרנו רחב-ההיקף בחן את ידע דקדוק הליבה של העולים הוותיקים בעברית כשפה שנייה מחד גיסא, ואת גורמי הרקע הקשורים והמשפיעים על ידע העברית שלהם מאידך גיסא. הממצאים סיפקו תמונה עשירה ומפורטת לגבי העולים הוותיקים, הצביעו על רמתם הלשונית הגבוהה והעידו על השפעתו החזקה של גיל ההגעה לארץ על הצלחה בעברית.

המחקר המדווח להלן כלל שלוש מטרות עיקריות. האחת הייתה לעמוד על משתני רקע ולשון המאפיינים את אוכלוסיית העולים הוותיקים מבריה"מ לשעבר החיים בישראל לפחות שמונה שנים. השנייה הייתה לעמוד על ידע דקדוק הליבה בעברית בקרב העולים הוותיקים ולזהות את הקטגוריה הלשונית הקשה ביותר לרכישה בקרב העולים; והמטרה השלישית הייתה לבחון קשר והשפעה של גורמי הרקע השונים על הצלחה בעברית כשפה שנייה.

ידע העברית בקרב עולי בריה"מ לשעבר : מצב המחקר

למעלה ממיליון עולים הגיעו לישראל מבריה"מ לשעבר, והם מהווים כיום את הקבוצה האתנית הגדולה ביותר בארץ (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1998). עם זאת, מעטים הם המחקרים הבלשניים שנערכו עד היום על ידע העברית של העולים. ברוב המחקרים היוותה

איריס אלפי-שבתאי היא דוקטורנטית לחינוך בבית הספר לחינוך על-שם קונסטנטינר באוניברסיטת תל-אביב, ומרצה במכללת לוינסקי לחינוך, תל-אביב.

ד"ר דורית רביד היא מרצה בחוג להוראת שפות בבית הספר לחינוך על-שם קונסטנטינר ובבית הספר להפרעות בתקשורת, אוניברסיטת תל-אביב.

¹ המחקר הוא חלק מעבודת דוקטורט בבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל-אביב, בהנחייתה של ד"ר דורית רביד. המחקר ממומן בחלקו על-ידי קרן NIH (ארה"ב) וקרן דוקטורנטים של אוניברסיטת תל-אביב. עבודת הדוקטורט היא חלק ממחקר בינלאומי במימון ה-NIH בשיתוף פרופ' רוברט דקייזר מאוניברסיטת פיטסבורג, ארה"ב, ד"ר דורית רביד ואיריס אלפי-שבתאי מאוניברסיטת תל-אביב.

היקלטותם הלשונית של העולים חלק מכמה היבטים סוציו-לשוניים שנבחנו. רוב המחקרים התבססו על הערכה עצמית של העולים לגבי יכולתם הלשונית בעברית במיומנויות שפה שונות, ורק מספר מחקרים מועט התמקד בידע העברית באמצעות מבחני שפה מגוונים שהועברו לעולים. חלק מן המחקרים הלשוניים שנערכו התמקד באוכלוסיות עולים ספציפיות, וחלק אחר התמקד בקטגוריות לשוניות מסוימות. מרבית המחקרים הלשוניים שנערכו בקרב העולים מבריה"מ לשעבר דנו בשלבי הרכישה הראשונים של העברית, לרוב לאחר סיום האולפן. אולם עדיין לא נערך מחקר מקיף לגבי ידע העברית של עולים ותיקים החיים כשמונה שנים ויותר בישראל.

עבודות שהתמקדו בידע בעברית של העולים מבריה"מ לשעבר כללו את מחקרן של נוצר, וינבך ולאודן (1995) שעמד על ידע העברית בקרב רופאים עולים בסיומו של קורס אינטנסיבי בעברית, וגילה פער במיומנויות השפה השונות; מחקרן של שוהמי ודוניצה-שמידט (2003) שבחן ידע לשוני-מקצועי במקומות העבודה, ומצא הבדלים בידע העברית בקרב מורים, רופאים ואנשי תעשייה; ומחקרן רחב-ההיקף של לוין, שוהמי, ספולסקי, לוי-קרן וענבר (בהכנה) שדן בהישגיהם הלימודיים של מתבגרים דוברי רוסית החיים לפחות שנתיים בישראל.

מחקרים מעטים התמקדו ברכישה של קטגוריות לשוניות מסוימות בקרב עולים דוברי רוסית, וכולם עסקו בעולים החיים בישראל בין ששה חודשים לשנתיים וחצי. פרסמן (1996) מצאה קשיים ברכישת מערכת היידוע, מבני סמיכות, מילות יחס וזמני הפועל. מחקרה ההשוואתי של לב (1997) אשר בחן את גזירת הפועל, מערכת היידוע, והשימוש במילות יחס בקרב דוברי רוסית לעומת דוברי אנגלית, גילה קשיים ברכישת היידוע בקרב דוברי הרוסית לעומת דוברי האנגלית. מחקרה של רום (1999), שהתמקד כולו בידע היידוע בעברית בקרב מתבגרים דוברי רוסית בני 16-18 החיים בישראל בין ששה חודשים לשלוש שנים, גילה גם הוא קשיים ברכישת היידוע, בייחוד בקטגוריות הכוללות כמתים (לדוגמה: רוב הילדים יצאו לטיול). מחקרים אלה שופכים אור על תהליכי רכישת העברית בקרב העולים מבריה"מ לשעבר בשנותיהם הראשונות בארץ.

המחקר שלפנינו בוחן את ידע העברית בקרב דוברי רוסית לאחר שנים רבות בישראל, ומתמקד בתפקידו של גיל ההגעה על הצלחה בעברית כשפה שנייה. בחרנו לעסוק בעולים החיים בארץ למעלה משמונה שנים, משום שלפי הספרות, ידע דקדוק הליבה בשפה השנייה מתקבע לאחר שמונה שנים בארץ היעד ואינו משתנה עוד (DeKeyser, 2000; Johnson & Newport, 1989).

תפיסות רווחות בנוגע לאפקט הגיל ברכישת שפה שנייה

רוב המחקרים העוסקים בהשפעת גיל ההגירה על הצלחה בידע דקדוק הליבה של השפה השנייה מעידים כי מה שמבחין לומד שפה צעיר מלומד שפה מבוגר הוא דיוק (accuracy) בידע דקדוק שפת המטרה: בעוד שידע הדקדוק של לומד השפה הצעיר נחשב כילידי או כמעט ילידי, הדקדוק של לומד השפה המבוגר נחשב ללקוי או ללא מושלם. מחקרים רבים העידו על חשיבותו המהותית של גיל ההגירה (קרי: גיל תחילת החשיפה) על הצלחה בהפנמת דקדוק הליבה של השפה השנייה. מחקרם רחב-ההיקף של ג'ונסון וניופורט (1989) העביר מבדק שיפוט של קטגוריות דקדוקיות בסיסיות באנגלית ללומדי אנגלית, דוברי סינית וקוריאנית,

שהיגרו לארה"ב בין גילאי 3-26 וחיו עשר שנים בממוצע בארץ היעד. מחקרים מצא ירידה הדרגתית בידע הדקדוק באנגלית בקרב אלו שהגיעו לארה"ב מגיל 6-7 ועד לגיל 16-17, שמעליו חלה נסיגה רבה יותר. מחקרו של דקייזר (2000) שחזר את המתאם הגדול שנמצא אצל גיונסון וניופורט בין גיל ההגירה לידע הדקדוק בשפת היעד. מחקרו, שנערך בקרב מהגרים דוברי הונגרית שחיו כעשור שנים לפחות בארה"ב, גילה כי אף מבוגר לא הגיע לרמה ילידית או כמעט ילידית, אלא אם נמצא בעל כשירות לשונית גבוהה בלשונו הראשונה (משמע, בהונגרית). אפקט חזק לגיל ההגעה נמצא גם אצל קופיטקס (1987), שבחן, באמצעות מבחן שיפוט מובנה בצרפתית, דקויות דקדוקיות בשפה בקרב מהגרים ותיקים דוברי צרפתית כשפה שנייה.

לעומתם מטילים חוקרים אחרים ספק לגבי השפעת גיל ההגעה לאורך דוברת השפה על ידע דקדוק השפה השנייה. ביאליסטוק (1997) דיווחה על שני מחקרים, האחד בקרב סטודנטים דוברי אנגלית וגרמנית, שהחלו ללמוד צרפתית בגילים שונים כמהגרים לצרפת, והשני על דוברים ילידיים של סינית, שהיגרו לקנדה והחלו ללמוד אנגלית בגילים שונים. לפי ביאליסטוק, אלו שהחלו בלימוד השפה השנייה לאחר גיל 15 היו טובים יותר מן הלומדים הצעירים. אולם היות שהמחקר לא ציין את זמן שהות הנבדקים בארץ היעד, יתכן כי מה שנבדק הוא קצב לימוד השפה הראשוני, שבו נוטים מבוגרים להיות טובים יותר מלומדים צעירים (Harley, 1986; Singelton, 1989). גם וויט וגניסי (1996) יצאו נגד התפיסה בנוגע לאפקט הגיל בידע הדקדוק של השפה השנייה. מחקרים, שבדק דוברים ילידיים ודוברים לא ילידיים של אנגלית, לא מצא הבדלי ידע לגבי שאלות ה-WH (who, what, etc.) באנגלית בין קבוצת הדוברים הילידיים לקבוצת הדוברים הלא-ילידיים אשר הגיעו לארה"ב לאחר גיל 15.

ייחודו של מחקרנו

המחקר שלפנינו עוסק, בין היתר, בהשפעת גיל ההגעה לאורך על הצלחה בידע דקדוק הליבה בעברית כשפה שנייה בקרב עולים ותיקים דוברי רוסית בישראל, ומתמקד בשאלות הבאות:

1. מהו מאפיין כיום את אוכלוסיית העולים הוותיקים מבריה"מ לשעבר מבחינה לשונית וחברתית?
2. מהי הקטגוריה הדקדוקית הקשה ביותר לרכישה בקרב עולים ותיקים דוברי רוסית לאחר שהות של שמונה שנים בישראל לפחות?
3. מהו הקשר בין גורמי רקע שונים, וביניהם גיל ההגעה לישראל, להצלחה בידע דקדוק הליבה בעברית כשפה שנייה?

מערך המחקר

המדגם

המחקר כלל 123 משתתפים מבוגרים דוברי רוסית שעלו לישראל בגילים שונים, היו בגילים שונים בזמן המחקר, וחיו בישראל לפחות שמונה שנים. המשתתפים גרים באזורים שונים בארץ, כולם רכשו רוסית כשפה ראשונה ועברית כשפה שנייה. כל המשתתפים הם מרקע סוציו-אקונומי בינוני-גבוה, כולם מסוגלים לכתוב נרטיב אישי בעברית ולמלא שאלון רקע מפורט בעברית.

כלי המחקר

המחקר כלל שלושה מבדקים: שאלון רקע ושני מבדקי שפה. כולם פותחו על-ידינו במיוחד לצורכי המחקר.

1. **שאלון רקע אישי ומפורט**: מטלה זו כללה 66 שאלות פתוחות וסגורות שעליהן השיבו המשתתפים באופן עצמאי ובכתב. בשאלון שבעה חלקים מרכזיים: שאלות רקע לגבי העולה הוותיק (גיל עלייה, מין, זמן שהות בארץ, רמת השכלה, מצב כלכלי, וכיו"ב), הערכה עצמית של ידע העברית במגוון תחומים לאחר שנים רבות בארץ, הערכה עצמית של הידע ברוסית במגוון תחומי לשון, שימושי שפה של העולה הוותיק בתחומי חיים שונים, השימוש בעברית בחיי היומיום, העדפה לשונית, שימור שפת האם ולימוד שפת היעד, זהות עצמית ומוטיבציה ללימוד עברית.
2. **מטלת לשון מובנית סגורה**: מטלה זו כללה מבדק שיפוט דקדוקי בעל-פה בעברית ובו חמש קטגוריות בסיסיות בעברית: שמות עצם, תארים, פעלים, מבנים מורפון-תחביריים וידוע. המבדק כלל 102 זוגות משפטים מוקלטים בזה אחר זה (סה"כ 204 משפטים מעורבבים) המכילים את פריטי המטרה. כל זוג משפטים הכיל גרסה נכונה וגרסה לא נכונה של המשפט (כגון, **המחשב** שלנו עלה הרבה כסף / ***מחשב** שלנו עלה הרבה כסף). הפסקה של 6 שניות ניתנה בין משפט אחד למשנהו, והנבדקים התבקשו לסמן בדף תשובות לגבי כל משפט ומשפט אם לדעתם הוא תקין או לא תקין בעברית.
3. **מטלת לשון פתוחה**: מטלה זו כללה כתיבה של נרטיב על סיפור העלייה האישי לישראל. המטלה אפשרה לעמוד על ידע אותן קטגוריות דקדוקיות בסיסיות בעברית, הנבחנות במבדק השיפוט באמצעות הקשר שיח טבעי של נרטיב. מטלת הנרטיב, יחד עם ממצאי מבדק השיפוט הדקדוקי, מקנים תמונה עשירה ומקיפה לגבי ידע דקדוק הליבה בעברית של אוכלוסיית דוברי הרוסית הוותיקים בישראל.

הליך המחקר

המטלות ניתנו באופן אישי לכל נבדק בבית הנבדק. הנבדקים ענו תחילה בכיתה על שאלון הרקע ולאחריו כתבו את הנרטיב האישי. לאחר הפסקה קצרה השיבו הנבדקים על מבדק השיפוט הדקדוקי בעברית שכלל הפסקה קצרה באמצע.

ממצאי המחקר

ראשית נציג משתני רקע ולשון שעלו מן השאלון לגבי העולים הוותיקים, ולאחר מכן נדון בקטגוריה הקשה ביותר לעולים הוותיקים, העולה משני מבדקי הלשון. לבסוף נדון בקשר בין הצלחה בקטגוריה זו למשתני הרקע השונים. ממצאי המחקר מספקים תמונה עשירה ומפורטת לגבי העולים הוותיקים, והיא מוצגת להלן:

1. משתני רקע ולשון

נתונים בסיסיים

במחקר השתתפו 76 נשים ו-47 גברים, כמחציתם (49%) חיים בישראל בין 11-15 שנים; 37% חיים בין 8-11 שנים; ו-14% חיים בישראל למעלה מ-15 שנים. הנבדקים הגיעו לישראל בין

הד האולפן החדש 87, חורף תשס"ד 2004

© כל הזכויות שמורות לאגף לחינוך מבוגרים, משרד החינוך התרבות והספורט

גיל 0-60, והיו בני 18 עד 70 בזמן המבדק. רובם נשואים, ולרובם בן-זוג דובר רוסי. כל משתתפי המחקר משכילים מעל לממוצע אוכלוסיית דוברי הרוסית בישראל (70% מאוכלוסיית המחקר הם בעלי תואר אקדמי, לרוב במדעים, לעומת 50% בעלי השכלה אקדמית בקרב אוכלוסיית דוברי הרוסית בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1998). שני שלישי מן העולים הוותיקים במחקרנו למדו באוניברסיטה דוברת רוסי, לעומת שלישי שלמד במוסד אקדמי דובר עברית בישראל. רוב הנבדקים עובדים, לרוב במשרות גבוהות או בינוניות, והם במיצב סוציו-אקונומי בינוני-גבוה. מרבית העולים הוותיקים (85%) לא ידעו עברית טרם הגיעם לישראל, ולמרביתם חברים צברים שעזבו את ישראל בעברית בלבד.

הערכה עצמית של ידע העברית לאחר שמונה שנים לפחות בישראל

למרבית העולים הוותיקים הערכה עצמית גבוהה של ידע העברית בכללותו, וכן של יכולת ההבנה בעל-פה ושל הקריאה בעברית. הכתיבה בעברית נתפסת כמיומנות קשה יותר, ומרבית העולים הוותיקים מעריכים כי בינונית את יכולת הכתיבה שלהם בעברית.

הערכה עצמית של ידע הרוסית

מרבית המשתתפים מעריכים את רמת הרוסית שלהם ואת מיומנויות ההבנה, הדיבור הכתיבה והקריאה שלהם ברוסית כי גבוהה ו'גבוהה מאוד'.

העדפה לשונית

רוב המשתתפים מעדיפים לקרוא ספרים ברוסית וגם לכתוב ברוסית; אולם ניתנת חשיבות לאיכות ולמקוריות בקבלת מידע חדשותי: מרבית העולים מקנים עדיפות לעברית דווקא בצפייה בחדשות ובקריאת עיתונים!

שימושי שפה בהקשרי שיח אינטימי (בבית, עם חברים קרובים) הרוסית מהווה שפה דומיננטית, לעיתים בשילוב עם עברית בשיח עם הורים, בני-זוג, אחים וחברים קרובים. מרבית העולים מדברים רוסי או שילוב של רוסי ועברית עם ילדיהם; כ-20 אחוזים משתמשים רק בעברית, ומדברים עם ילדיהם עברית בלבד.

שימושי שפה בהקשרי שיח שאינו אינטימי נעשה שימוש רב יותר בעברית מחוץ לגבולות הבית (עבודה, לימודים), לעיתים גם בשילוב עם רוסי (או עם אנגלית). שיח עם שכנים נערך לרוב בעברית (47%), או בשילוב של עברית ורוסי (39%); מעטים (14%) מדברים רק רוסי עם שכניהם.

עמדות, זהות ושימור הרוסית למרבית העולים הוותיקים שאיפה חזקה לשימור הרוסית ולהנחלתה לילדיהם לצד לימוד העברית, אולם רק מעטים (16%) שולחים את ילדיהם לגנים או לחוגים דוברי רוסי. ההשתלבות בחברה הישראלית נתפסת על-ידי מרבית העולים הוותיקים כמוצלחת: לאחר שמונה שנים ויותר בישראל רואים מרבית העולים את עצמם כישראלים או כיהודים. רוב העולים הוותיקים מעוניינים, כאמור, בשימור התרבות והשפה הרוסית לצד ביסוס ידע העברית והשתלבות בחברה הישראלית.

לסיכום, נתוני הרקע העולים מן השאלון מצביעים על השתלבותם הטובה של משתתפי המחקר בישראל ועל איכותם הגבוהה מבחינה אקדמית, לשונית, כלכלית ותרבותית. בדומה לממצאים קודמים על עולי בריה"מ לשעבר, גם העולים הוותיקים במחקר זה שואפים לשמר

את השפה והתרבות הרוסית ולהנחילן לילדיהם, לצד השתלבות בחברה הישראלית והעשרת מיומנותם בעברית (בן-רפאל, אופשטיין וגייטס, 1994; פרסמן, 1996; דוניצה-שמידט, 2003). לעברית מקום נכבד בחיי עולים ותיקים אלה, והם עושים שימוש רב הן ברוסית והן בעברית בחיי היומיום שלהם בבית ומחוצה לו. יתרה מזאת, שליטתם הגבוהה בעברית מאפשרת לעולים הוותיקים לתמרן את אופן השימוש הלשוני שלהם בשתי השפות, כנזכר לעיל.

2. ידע דקדוק הליבה בעברית

מחקר זה התמקד, כאמור, בחמש קטגוריות דקדוקיות בסיסיות בעברית: שמות עצם, פעלים, תארים, מבנים מורפו-תחביריים (כגון מבני סמיכות ומשפטי תנאי) וקטגוריית היידוע. בדומה למחקרים קודמים שנערכו בקרב דוברי רוסית זמן קצר לאחר הגיעם לישראל (לב, 1997; פרסמן, 1996; רום, 1999), גם במחקר זה נמצאה קטגוריית היידוע כקשה ביותר לעולים ותיקים דוברי רוסית, אפילו כעבור חשיפה של שמונה שנים לפחות לעברית.

היידוע בעברית הוא אמצעי תחבירי חיצוני המציין את מוכרותו של צירוף שמני בשיח, ומסומן באמצעות התחילית *ה- הילד, הבית*. שמות פרטיים, כינויי גוף וכינויי רמז בעברית מיודעים מעצם הגדרתם. היידוע בעברית מתפשט מגרעין הצ"ש אל משלימיו השונים (תארים וכינויי רמז): *הבית הגדול הזה*. יידוע מושא ישיר גורר סימונו ב-את: *ראיתי את החתול*; *ראיתי את דני*; *ראיתי אותו* (= את הוא). בניגוד לעברית, לרוסית אין סימון יידוע מפורש, והיא עושה שימוש באמצעים רטוריים שונים על מנת לבטא יידוע, כגון סדר מילים, הטעמה, כינוי רומז וכיוצא בזה. שכיחותה ומורכבותה הרבה של מערכת היידוע בעברית לעומת העדרה של המערכת ברוסית גורמים לקשיים רבים ברכישת היידוע בקרב דוברי רוסית בישראל, כפי שעולה ממחקר זה ומאחרים (לב, 1997; רום, 1999)

במחקר זה גררה קטגוריית היידוע את הציון הנמוך ביותר במבדק השיפוט ($M=63.19$)

בהשוואה לשאר קטגוריות המחקר, שעמדו כל אחת על ציון ממוצע 80. ממצאים דומים נמצאו גם במטלת הכתיבה של הנרטיב האישי: קטגוריית היידוע הפיקה את כמות השגיאות הרבה ביותר ל-100 פסוקיות ($M=12$), בהשוואה לשאר קטגוריות השגיאה הדקדוקיות שנבחנו במבדק השיפוט המובנה וכולן יחד עמדו על 6 שגיאות ל-100 פסוקיות. להלן דוגמאות בגרסת מראה (כפי שהופיעו בטקסטים המקוריים) מנרטיבים אישיים שנכתבו על-ידי שלוש עולות שעלו לישראל בגילים שונים, והיו בגילים שונים בזמן המחקר. הממצאים מציגים שליטה טובה בעברית ובקטגוריות הדקדוק הבסיסיות שלה, אך בד בבד מעידים על חסרים בהפנמת מערכת היידוע בעברית (שגיאות היידוע מובלטות):

סימה, גיל עלייה 13, בת 24: 'עלינו בדיוק בזמן חג הפסח כך שישר נפלנו לתוך אווירת

חג והרגשנו מה זה לחגוג את החג כראוי. אך כאשר החג נגמר, נגמרה השמחה, הילולה, כך

נגמרה גם ההתלהבות והשמחה שהייתה שלי בהתחלה.... עם השנים התחלתי להיקלט

ולהרגיש קצת יותר רצויה, אך התרומה גדולה ביותר לקליטתי והשתלבותי הייתה מצד

צבא...'

קלרה, גיל עלייה 30, בת 44: "אחרי הלימודים בחרתי לחזור לעיר מולדתי על מנת

לשכנע את הורי לעלות איתי. ההורים לא השתכנעו, אבל באותו זמן הגיעה גם הפתעה יותר

גרועה: העלייה של שנות ה-70 הופסקה באופן פתעומי ע"י שלטונות אחרי פלישה סובייטית

לאפגניסטן..."

נטליה, גיל עלייה 37, בת 45: 'הרגשנו צורך לעזוב את אוקריינה. התחשבתי קודם כל על ילדים, הייתי בטוחה שבישראל יהיה להם טוב, ולא טעיתי. ילדים השתלבו מהר. סיוון היה בן 9 ואלונה בת 3. חברים הראשונים של סיוון היו עולים מרוסיה, אבל מהר מאוד הוא התחבר עם ילדים מכיתה – צברים. אלונה בכלל נחשבת כצברית. אבל אני זוכרת כש היא הייתה בגן היא לא ידעה עברית אבל ילדים קבלו אותה יפה. לפעמים כש הייתי עוברת על יד הגן של אלונה חברות היו צועקים לי: "אלונה כבר מדברת בעברית!". עכשיו היא בקושי מדברת רוסית'.

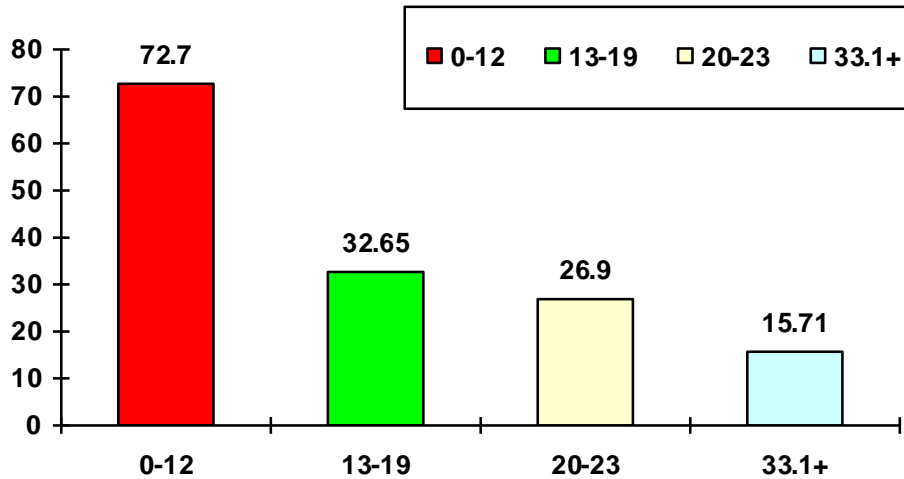
3. הקשר בין משתני הרקע להצלחה בעברית

מטרתו השלישית של המחקר הייתה לעמוד על השפעתם של גורמי רקע שונים שעלו מן השאלון האישי, וביניהם גיל ההגעה לישראל, על ההצלחה בעברית, ולבחון את הקשר בינם לבין הצלחה בידע של דקדוק הליבה בעברית כשפה שנייה. היות שקטגוריית היידוע נמצאה הקשה ביותר לעולים הוותיקים מבריה"מ לשעבר, נציג את הממצאים לגבי השפעה וקשר של משתני הרקע השונים ביחס להצלחה בידוע בעברית.

גיל ההגעה לישראל והצלחה בידוע

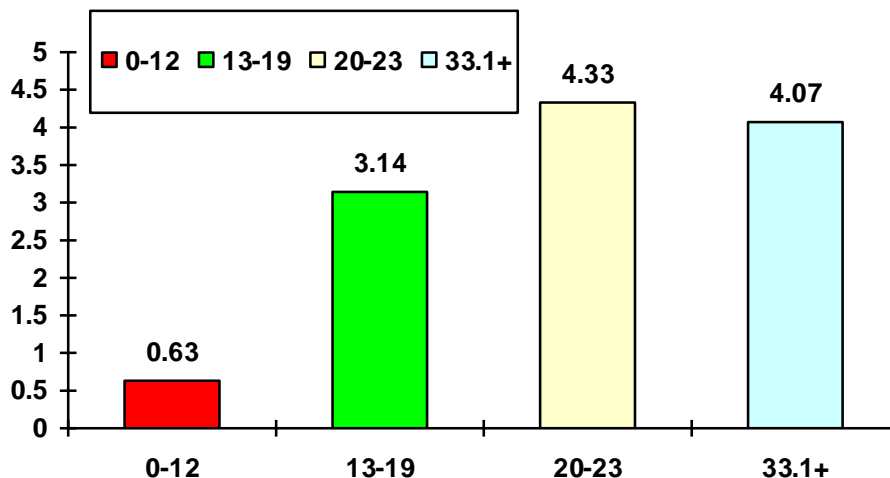
לצורך בדיקת השפעתו של גיל ההגעה לישראל על הצלחה בידע היידוע בעברית, חילקנו את אוכלוסיית העולים הוותיקים מבריה"מ לשעבר (N=123) לארבע קבוצות על-פי גיל הגיען לארץ. להלן הקבוצות: 0-12, 13-19, 20-33, +33.1. הממצאים הראו כי גיל ההגעה לארץ משפיע באופן מובהק ($P < .001$) על הצלחה בידע היידוע בעברית. קבוצת הגיל שהגיעה לישראל בגיל הצעיר ביותר (0-12) השיגה את הציונים הגבוהים ביותר בידוע במבדק השיפוט בהשוואה לשאר קבוצות הגיל. ירידה ניכרת בהצלחה בידוע נמצאה בקרב הקבוצות שהגיעו בגיל בגרות לישראל (בין גילי 13-19 ו-20-33), ואילו העולים שהגיעו לישראל לאחר גיל 33 השיגו את הציונים הנמוכים ביותר ($M=15.71$). הממצאים מומחשים בתרשים 1 שלהלן:

תרשים 1: הצלחה בקטגוריית היידוע בעברית במבדק השיפוט על-פי גיל ההגעה לישראל (בנטרול זמן שהות בארץ)

השפעתו המובהקת של גיל ההגעה לישראל על הצלחה ביידוע נמצאה גם במטלת כתיבת הנרטיב האישי. כיוון שהטקסטים נבדלו זה מזה באורכם, ערכנו ניתוחי שגיאות, שלפיהן חושבה כמות השגיאות ל-100 פסוקיות. הממצאים הראו כי עולים שהגיעו לישראל בגיל הצעיר ביותר הפיקו באופן מובהק את כמות השגיאות הנמוכה ביותר ל-100 פסוקיות בהשוואה לשאר קבוצות גיל ההגעה. בדומה לממצאי מבדק השיפוט, גם בנרטיב נמצאו הבדלים מובהקים בהפקת שגיאות ביידוע ל-100 פסוקיות בין קבוצת העולים הצעירה לבין שאר העולים אשר עלו לישראל לאחר גיל ההתבגרות (גיל 13 ואילך). ממצאים אלה מוצגים בתרשים 2 שלהלן:

תרשים 2: כמות שגיאות היידוע ל-100 פסוקיות במבדק הנרטיב על-פי גיל ההגעה לישראל (בנטרול זמן שהות בארץ)

ממצאים אלה מראים כי הצלחה ביידוע בעברית בקרב עולים ותיקים מבריה"מ לשעבר מושפעת מאופן מובהק מגיל העלייה לארץ: רק עולים שהגיעו לישראל לפני גיל ההתבגרות (גיל 13) הצליחו לרכוש את כל מערכת היידוע, בעוד שהגעה לארץ בגיל מבוגר יצרה חסכים ביידוע. הסעיף הבא מציג ממצאים לגבי מידת ההשפעה של משתני רקע שונים שעלו מן השאלון האישי על הצלחה ביידוע בעברית בקרב העולים הוותיקים.

משתני רקע וידע היידוע

תחילה בדקנו אם ידע היידוע בעברית מושפע, בנטרול הגיל הנוכחי של הנבדקים, ממשתני רקע נוספים. משתני הרקע שנבדקו הם: זמן שהות בישראל (בשנים), מין, רמת השכלה, מצב סוציו-אקונומי וידע של שפות נוספות (פרט לרוסית ולעברית). הממצאים הראו שידע היידוע בעברית אינו מושפע כלל ממשתני רקע אלה, ואילו גיל ההגעה הוא משתנה הרקע היחיד המשפיע על הצלחה ביידוע בקרב העולים הוותיקים מבריה"מ לשעבר. ממצאים אלה מעידים, לראשונה בנוגע לרכישת עברית, כי ידע דקדוק הליבה, ובתוכו היידוע, מתקבע לאחר שהות של שמונה שנים בישראל ואינו משתנה עוד. בכך תומכים ממצאינו בממצאים העולים ממחקרים על שפות יעד אחרות לגבי התקבעות ידע דקדוק השפה השנייה לאחר כעשור שנות חשיפה לשפת היעד (DeKeyser, 2000; Johnson & Newport, 1989).

ידע היידוע וידע במבדקים הלשוניים האחרים

נבדק הקשר בין שני מבדקי השפה להצלחה ביידוע. הממצאים לגבי הקשר בין שני מבדקי השפה, מבדק השיפוט ומבדק הנרטיב, הצביעו על מתאם שלילי מובהק בין הציון ביידוע במבדק השיפוט בעברית לבין מספר שגיאות היידוע בנרטיב (ל-100 פסוקיות). מכאן ניתן ללמוד, כי מי שהצליח יותר בקטגוריית היידוע במבדק השיפוט הדקדוקי בעברית, ביצע פחות שגיאות ביידוע בהפקת הנרטיב. ממצא זה מצביע על המתאם החזק בין שני מבדקי השפה והצלחה ביידוע.

הערכה עצמית והצלחה ביידוע

לאחר מכן עמדנו על המתאם בין הערכה עצמית בעברית וברוסית (כעולה מן השאלון האישי) להצלחה ביידוע בכל אחד ממבדקי השפה, בנטרול הגיל הנוכחי של הנבדקים. לא נמצא קשר בין הערכה עצמית של הנבדקים בעברית לבין כמות השגיאות ביידוע בנרטיב. לעומת זאת, נמצא קשר שלילי מובהק בין הערכה עצמית של הנבדקים לגבי רמת הידע שלהם בעברית לבין הצלחה ביידוע במבדק השיפוט. כלומר: מי שהעריך את עצמו גבוה יותר בעברית, הצליח פחות (!) בקטגוריית היידוע במבדק השיפוט בעברית. ממצאים אלה מעידים על כך שהערכה עצמית של הנבדק לגבי ידע דקדוק הליבה שלו בשפה השנייה אינה בהכרח מדויקת, וכי מבדקי שפה נותנים תמונה ברורה יותר לגבי ידע דקדוק הליבה בשפת היעד.

ידע ברוסית והצלחה ביידוע בעברית

ניתוח המתאם בין ההערכה העצמית של הנבדקים לגבי ידע הרוסית שלהם והצלחה ביידוע מצא מתאם חיובי בין הערכת הידע ברוסית לבין הצלחה במשפטי יידוע במבדק השיפוט. כלומר: מי שהעריך גבוה את יכולתו ברוסית – שפט נכון יותר את משפטי היידוע. כמו כן נמצא קשר חיובי בין הערכה עצמית ברוסית לבין הפקת מספר שגיאות נמוך יותר בנרטיב

(ל-100 פסוקיות). ממצאים אלה מחזקים את הממצאים של דקייזר (2000) לגבי המתאם בין יכולת מילולית גבוהה בלשון הראשונה לבין הצלחה בדקדוק השפה השנייה. לסיכום, הממצאים לגבי הקשר בין משתני הרקע להצלחה ביידוע מעידים כי משתני רקע כגון מין, השכלה, זמן שהות בארץ (בשנים) וידע שפות נוספות אינם משפיעים על ידע היידוע. הערכה עצמית גבוהה בעברית אינה בהכרח מבשרת הצלחה ביידוע בעברית, ואולם הערכה עצמית גבוהה ברוסית נמצאה במתאם להצלחה בשיפוט משפטי יידוע בעברית ולכמות שגיאות נמוכה יותר ביידוע בנרטיב.

סיכום ודיון בממצאי המחקר

מחקר זה התמקד לראשונה בישראל בעולים ותיקים מבריה"מ לשעבר החיים לפחות שמונה שנים בישראל. המחקר עמד על משתני רקע ולשון בקרב העולים ובחן את ידע דקדוק הליבה שלהם בעברית, במטרה להצביע על קטגוריית הדקדוק הקשה ביותר לעולים גם לאחר שנים רבות בישראל. לבסוף בדק השאלון קשר בין ממצאי הרקע ליידע בעברית. מערכת היידוע החסרה לחלוטין ברוסית נמצאה כקטגוריה הקשה ביותר להפנמה עבור העולים הוותיקים מבריה"מ לשעבר, גם לאחר שהות של לפחות שמונה שנים בישראל. היידוע גרר את הציון הנמוך ביותר במבדק השיפוט ואת כמות השגיאות הרבה ביותר בנרטיב (ל-100 פסוקיות). זאת ועוד, בהתבוננות מנקודת הראות של היידוע, נמצאה השפעה ברורה לגיל ההגעה של הנבדק לישראל וראיה ברורה לקיומו של גיל קריטי בשליטה בעברית כשפה שנייה. קבוצת הגיל הצעירה ביותר הפנימה באופן מובהק לעומת שאר קבוצות הגיל את מערכת היידוע בעברית: היא השיגה את הציון הגבוה ביותר ביידוע במבדק השיפוט, וכן הפיקה את כמות השגיאות הנמוכה ביותר (ל-100 פסוקיות) בנרטיב בהשוואה לשאר קבוצות הגיל. בכך תומכים ממצאי מחקר זה בקיומו של גיל קריטי בשליטה בשפה שנייה. יתרה מזאת, בדיקת השפעתם של משתני הרקע השונים על הצלחה ביידוע העלתה כי משתני רקע כגון מין, השכלה, זמן שהות בישראל (בשנים) וידע שפות נוספות הם חסרי השפעה על ידע היידוע. אולם בעוד שהערכה עצמית גבוהה של הנבדק בעברית אינה בהכרח מבשרת הצלחה ביידוע בעברית, יש מתאם בין הערכה עצמית גבוהה ברוסית להצלחה במשפטי היידוע במבדק השיפוט ולכמות שגיאות נמוכה יותר ביידוע בנרטיב. לבסוף, הממצאים העולים ממחקר זה מעידים כי בבדיקת ידע בשפה שנייה קיימת חשיבות מרובה לבחינת הידע בהקשרים תקשורתיים שונים (כגון: מבדק שיפוט מובנה לעומת נרטיב), על מנת לספק תמונה רחבה ועשירה לגבי ידע העולים. בנוסף, העדר ההשפעה של זמן שהות העולים בארץ על הצלחה ביידוע דקדוק הליבה בעברית מצביע על החשיבות שבבחינת עולים ותיקים החיים בישראל לפחות שמונה שנים, וזאת על מנת לבדוק ידע לשוני ולא תהליכי רכישה. ממצאי המחקר מדגישים את הצורך בטיפוחם של עולים המגיעים לישראל בגיל מבוגר, ונתקלים, כתוצאה מכך, בקשיים מרובים בהפנמת ידע דקדוק הליבה, ובעיקר של מערכות לשוניות החסרות בלשונם הראשונה. הממצאים גם מצביעים על הצורך בעריכת מחקרים מסוג זה על אוכלוסיות עולים ותיקות אחרות.

מקורות

לב, ב' (1997). **מחקר השוואתי של טעויות כתיבה בקרב דוברי רוסית ואנגלית לומדי עברית כשפה שנייה: גזירת הפועל, יידוע, ומילות יחס**. עבודה לצורך התואר השני. בית הספר לחינוך. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.

דוניצה-שמידט, ס' (2003). שימור שפה או איבוד שפה? הרוסית בקרב עולי חבר המדינות בישראל. **הד האולפן החדש**, 85, עמ' 64-57.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1998). **אוכלוסיית העולים מבריה"מ לשעבר: שינויים דמוגרפיים**. ירושלים: פרסום מספר 1076.

פרסמן, ר' (1996). **זהות, עמדות ורכישת העברית בקרב עליית 1990 מבריה"מ לשעבר לישראל**. עבודה לצורך התואר השני. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

שוהמי, א' ודוניצה-שמידט, ס' (2003). מדידת ידע לשוני מקצועי של עולים במקומות העבודה. **הד האולפן החדש**, 86.

רום, א' (1999). **תהליכי רכישה של מורפימת היידוע בעברית בקרב מתבגרים עולים דוברי רוסית**. עבודה לצורך התואר השלישי. בית הספר לחינוך. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.

- Bialystok, E. (1997). The structure of age: in search of barriers to second language acquisition. *Second Language Research*, 13(2), pp. 116-137.
- Coppieters, R. (1987). Competence differences between native and near-native speakers. *Language*, 63, pp. 544-573.
- Dekeyser, R. M. (2000). The Robustness of the critical period in second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 22 (4), pp. 499-533.
- Johnson, J. S., & Newport, E. L. (1989). Critical period effects in second language learning: The influence of maturational state on learning English as a second language. *Cognitive Psychology*, 21, pp. 60-99.
- Harley, B. (1986). *Age in Second Language Acquisition*. England: Multilingual Matters LTD.
- Singelton, D. (1989). *Language acquisition: The age factor*. Clevedon: Multilingual Matters.
- White, L. & Genesee, F. (1996). How native is near-native? The issue of ultimate attainment in adult second language acquisition. *Second language Research*, 12(3), pp. 233-365.